

ВИМОГИ ДО ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ. ПРОФОРІЕНТАЦІЙНА СКЛАДОВА

В. І. Доротюк,

*завідувач лабораторії профільного навчання та профконсультацій,
кандидат психологічних наук, Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: labprof@ukr.net*

У статті доводиться необхідність створення підручників для профільної школи з урахуванням необхідності реалізації змісту шкільної освіти на профільному рівні. У сучасному шкільному підручнику все повинно бути орієнтовано на вирішення певних навчально-виховних завдань, одним з яких є професійна орієнтація учнів. Досягти такого ефекту можна завдяки формуванню навчально-методичних комплектів, які будуть складатися з друкованого видання та медіатеки навчальних матеріалів з профільних предметів на електронних носіях (бібліотеки електронних наочностей, віртуальні лабораторії тощо). Поряд з матеріалами, що реалізують зміст профільного предмета необхідно передбачити інтеграцію у зміст підручника профорієнтаційного блоку.

Ключові слова: *профільна школа, навчально-методична література, підручник, навчальна книга, професійна орієнтація, професійна інформація, професійна діагностика.*

Постановка проблеми. Професійна орієнтація старшокласників – кінцева і основна мета функціонування профільної школи. Завданням профільної освіти є підготовка всебічно розвиненої, професійно орієнтованої особистості. Таке бачення загальної середньої освіти відповідає загальним тенденціям розвитку суспільства і держави. Нині повсюди можна спостерігати результат незлагодженості процесів профілізації і професійної орієнтації та запитом суспільства і держави відносно кадрового ресурсу. Така проблема обумовлена поверхневим підходом до організації та науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в профільній школі, комплектування профільних класів, проведення профорієнтаційних заходів для молоді. Для створення і розбудови потужної профільної освіти, налагодження професійної орієнтації необхідно звернути увагу на наявність відповідної навчально-методичної літератури (підручників, посібників), що сприятиме реалізації навчальних програм та підсилить профорієнтаційну роботу зі старшокласниками.

Розгляд будь-яких проблем підручникотворення для профільної школи неможливо без чіткого уявлення про педагогічні цілі, що реалізує навчальна книга [2]. У шкільному підручнику не може бути нічого випадкового, того, що цілеспрямовано не служило б вирішенню певних навчально-виховних завдань, одним з яких є професійна орієнтація учня [7,8]. У зв'язку з введенням профільного навчання більша частина існуючих підручників підлягає оновленню, а головне виникла потреба в розробці єдиного підходу до їх створення.

Українські підручники здебільшого переобтяжені матеріалом, який не узгоджується з кількістю відведених на його вивчення годин, не завжди відповідає віковим особливостям дітей; виклад матеріалу має занадто академічний характер і орієнтується на інформаційну та відтворювальну функції, що вимагає від учня засвоєння переважно фактів, процедурних правил, зразків [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти, пов'язані з питаннями удосконалення шкільних підручників, висвітлені в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, філософію і теорію підручничотворення розглядали Р. Арцишевський, В. Бейлінсон, Л. Березівська, В. Беспалько, С. Бондаренко, Г. Гранік, І. Журавлев, Д. Зуев, Ю. Кузнецов, І. Лернер, Н. Тализіна, А. Хуторської, С. Ямшиніна, стратегія створення українського підручника є об'єктом наукового дослідження О. Савченко, С. Гончаренка, Н. Бібік, М. Бурди, Н. Буринської, О. Ященко, Ю. Завалевського. Методичні засади роботи з підручником вивчалася М. Головка, М. Фіцулою, В. Власовим. Предметом спеціальних досліджень стали: підручник як засіб формування ключових і предметних компетентностей учнів (І. Гузик, Л. Гавриленко, В. Мелешко, Л. Махмутова), питання розробки концепції електронного підручника займалися В. Биков, В. Волинський, С. Волков, Ю. Іванов, М. Лось, І. Підласий, Т. Соколовська, Т. Романченко). Актуальними проблемами вдосконалення підручників займалися і психологи-науковці. Розроблялися психологічні принципи і вимоги до підручника, запропонована психологічна концепція типологізації та відбору навчального матеріалу (В. Андрієвська; Г. Балл; Г. Костюк; Н. Менчинська).

Над проблемою професійної орієнтації учнівської молоді працювало і працює багато дослідників. Так, психолого-педагогічним та соціально-економічним основам підготовки молоді до вибору професії присвятили праці К. Бондарчук, В. Гладкова, М. Захаров, Л. Калініна, В. Кизенко, Є. Клімов, О. Корсакова, Е. Лібанова, Ю. Маршавін, І. Назімов, М. Піддячий, Г. Покиданов, К. Платонов, М. Пряжников, В. Пухлій, В. Рижков, В. Савченко, В. Симоненко, С. Чистякова, Б. Федоришин, В. Ядов та інші.

Формулювання цілей статті полягає у розкритті теоретичних аспектів конструювання змісту навчального посібника «Людинознавство» як засобу формування системи знань про людину в учнів 10–11-х класів.

Виклад основного матеріалу. Для формування вимог до підручника для профільної школи звернемося до концептуальних засад, що розкривають суть профілізації старшої ланки загальної середньої освіти.

Профільне навчання – вид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів; створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення, що забезпечується за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу. Мета профільного навчання – забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної

освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання спрямовано на формування ключових компетентностей старшокласників, набуття ними навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти [4].

У загальному педагогічному значенні профільне навчання має такі основні вектори: диференціація, варіативність, багатопрофільність, взаємовплив загальної, допрофільної та профільної освіти. У профільному навчанні реалізується принцип особистісно орієнтованого навчання. Це поширює можливості учня у виборі подальшого індивідуального освітнього напрямку, який буде відповідати різноманітності його задатків і здібностей, професійних і пізнавальних інтересів. Виходячи з цього, зміст освіти повинен мати напрямки: 1) варіативний, 2) різнорівневий, 3) індивідуальний. Учень має змогу працювати самостійно, бо сам обирає форми, методи, підходи для вивчення обраного курсу. Таким чином учень орієнтується сам і здійснює диференціацію свого навчання. Це значно поширює можливості учня у виборі професії та власної життєвої позиції [5].

Підручники для профільної школи передбачають реалізацію змісту шкільної освіти на профільному рівні, а отже, окрім інваріантної, повинні містити потужну варіативну складову. Крім того дидактичні матеріали повинні характеризуватися науковою глибиною та різноспрямованістю. Досягти такого ефекту можна завдяки формування навчально-методичних комплектів, які будуть складатися з друкованого видання та медіатеки навчальних матеріалів з профільних предметів на електронних носіях (бібліотеки електронних наочностей, віртуальні лабораторії тощо). Поряд з матеріалами, що реалізують зміст профільного предмета необхідно передбачити інтеграцію у зміст підручника профорієнтаційного блоку. Зокрема, з усього блоку профорієнтаційних заходів (професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація) для реалізації цієї мети найкраще підійде профінформаційний та профдіагностичний компонент. Профінформаційна складова дасть учням змогу ознайомитися з професіями пов'язаними з профільним предметом, з вимогами, які ці професії пред'являють людині.

Включення профдіагностичного компоненту (доступних для самостійного опрацювання опитувальників, тестів) дозволить учню виявити свої професійно значущі властивості і якості. Завдяки цьому учні зможуть виявити свої індивідуальні схильності, психофізіологічні можливості, зіставлять їх з вимогами професії, до якої вони мають інтерес і нахили, що допоможе їм прийняти правильне рішення про свою придатність до професійної діяльності в обраній галузі праці.

Українські та зарубіжні дослідники неодноразово зверталися до питання створення підручників сучасного зразка для загальноосвітніх шкіл. Їхні на-

працювання можуть стати основою для створення навчальної книги орієнтованої на профільну освіту.

Детально описує характеристики шкільного підручника нового покоління В. Монахов:

1. підручник має реалізувати цілі навчання, які можуть діагностуватися в реальному масштабі навчального часу;

2. побудова підручника за модульним типом, як сукупності закінчених тематичних блоків;

3. варіативність змісту підручника;

4. наявність системи вправ, необхідних і достатніх для оволодіння учнями навчально-пізнавальною діяльністю;

5. підручник повинен включати відповідний даному віку мотиваційний компонент;

6. структура і зміст підручника повинні відповідати прийнятій в дидактичному процесі системі управління;

7. підручник повинен бути орієнтований на можливість його використання в умовах інформаційних технологій навчання;

8. врахування вікових норм і можливостей учнів (специфіки мотивації та інтересів, швидкості засвоєння, нормалізації навчального навантаження тощо) [6].

На думку А. Рахімова, сучасний шкільний підручник має бути наділений трьома загальними функціями, такими як:

1. світоглядна (підручник озброює учнів діалектико-матеріалістичним методом, тобто переконаністю в пізнаваності, об'єктивності і взаємозумовленості явищ природи і суспільства);

2. синтезуюча (підручник покликаний формувати цілісне уявлення про світ і цілісну творчу особистість учня);

3. ціннісно-орієнтаційна (підручник повинен підсилювати гуманітаризацію освіти, розгортати процес самоосвіти та саморозвитку учнів) [3].

Г. Щекатунова визначає такі характеристики підручника школи майбутнього, які можуть бути покладені в основу моделі підручника для профільної школи: 1) наявність і застосування механізмів оновлення змісту підручника відповідно до нових культурно-історичних подій, фактів, відкриттів і винаходів; 2) відповідність підручника вимогам диференціації, індивідуалізації та персоналізації навчання, дотримання принципу надмірності, що дасть змогу вчителю використовувати окремі завдання на власний розсуд; 3) комплексність підручника – поєднання матеріалів для учня (збірники навчальних завдань, довідкова література, схеми, аудіо- та відеоматеріали) і навчально-методичних матеріалів для вчителя (для аудиторної та самостійної роботи); наявність варіативної складової, яка наповнюється на рівні школи; проблемний виклад матеріалу, наявність значної кількості творчих завдань; екологічність і економічність (перенесення основного масиву навчального матеріалу на електронні носії) [9].

Виходячи з аналізу проблеми можна сформувати модель змісту підручника для профільної школи.

Таблиця 1.

Модель змісту підручника для профільної школи.

Матеріали предметного спрямування	Теоретичний матеріал	Характеристика основних законів, закономірностей та їх наслідків.
		Відображення основних теорій.
	Методологічний матеріал	Методологічні підходи.
		Принципи.
Матеріали психолого-педагогічного спрямування	Виховний матеріал	Матеріали, що формують емоційно-ціннісне ставлення до світу.
		Світоглядні та ідеологічні узагальнення й оцінки.
		Характеристика ідеологічних, моральних та естетичних норм.
	Дидактичний матеріал	Рецептивний (спрямований на засвоєння матеріалу) (інструктивно-методичні матеріали різного роду, таблиці для засвоєння змісту, кольорові, шрифтові і конструктивні виділення тексту, підписи до ілюстративних матеріалів).
		Репродуктивний (спрямований на відтворення сприйнятого) (вправи, питання-завдання репродуктивного характеру в рамках підручника).
		Продуктивний (творчий) (питання-завдання для самостійної роботи поза рамками підручника, теми контрольних, рефератів).
	Довідково-орієнтований матеріал	Матеріали для орієнтування в предметному змісті підручника (предметний, хронологічний, покажчики, покажчик імен, покажчик-словник іноземних слів).
		Матеріали, які характеризують навчальне видання (анотація, вихідні відомості).
		Матеріали для орієнтування в структурі підручника (заголовки, зміст).
		Довідкові (додаткові) матеріали (бібліографічний покажчик, додатки).

Матеріали профорієнтаційного спрямування	Профінформаційний матеріал	Матеріали, що характеризують особливості профільного предмета. Матеріали орієнтовані на знайомство учня зі світом професій пов'язаних з профільним предметом та вимогами які вони висувають перед працівником.
	Профдіагностичний матеріал	Психодіагностичні матеріали (опитувальники, тести) спрямовані на виявлення професійно значущих властивостей і якостей особистості учня.

Висновки. Сучасний підручник для профільної школи, реалізуючи зміст освіти, покликаний систематизувати та інтегрувати відомості отримані учнями з різних джерел масової інформації та об'єднати навколо себе всі інші шкільні книги і засоби навчання. Зокрема, підручник для профільної школи повинен:

1. враховувати вікові, психофізіологічні особливості учнів та естетичні норми, відповідати санітарно-гігієнічним вимогам до навчальної книги;
2. за змістом відповідати зразковим навчальним програмам профільного рівня;
3. орієнтуватися на сучасний рівень науки і відображати з достатньою повнотою не тільки зміст предметної галузі, але і різні точки зору вчених та дослідників;
4. містити матеріал профорієнтаційного спрямування (профінформаційні та профдіагностичні блоки), що дозволить учню познайомитися з світом професій дотичних до профільного предмету, визначити професійно значущі властивостей і якостей особистості;
5. виклад матеріалу має бути послідовним та системним;
6. містити досконалий методичний апарат, що дозволить вдало організувати диференційоване навчання і самостійну роботу учнів;
7. сприяти вихованню високих моральних якостей, демократичних установок, формуванню оціночних суджень, наукового мислення;
8. містити наочність здатну забезпечити опанування навчальним матеріалом на профільному рівні;
9. відкривати учню шлях для нових запитань, творчого дослідження та евристичного пошуку, містити спеціальні прийоми, що збуджують інтерес і підсилюють мотивацію навчання.

Література

1. Бібік Н. М. Врахування пізнавальних інтересів учнів у підручнику-воренні / Н. М. Бібік // Підручник XXI століття. – 2003. – № 1–4. – С. 48–52.
2. Жосан О. Е. Теорія і практика підручникутворення: історія і сучасний

стан / Жосан О. Е. // Вісник післядипломної освіти (УМО АПН України), 2009. – Випуск 12. – С. 29–38.

3. Каким быть учебнику: дидактические принципы построения : [в 2 ч.] / Под ред. И. Я. Лернера и Н. М. Шахмаева. – М. : Просвещение, 1992. – 432 с.

4. Концепція профільного навчання в старшій школі, затверджена наказом МОН України № 854 від 11.09.2009 р. «Про затвердження нової редакції Концепції профільного навчання у старшій школі».

5. Корнеєв В. П. Конструювання підручників для профільної школи / В. П. Корнеєв // Проблеми сучасного підручника. – 2009. – Вип. 9. – С. 237–241.

6. Монахов В. М. Введение в теорию педагогических технологий: монография / В. М. Монахов // Межвуз. центр дистанц. образования МГОПУ им. М. А. Шолохова, Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград: Перемена, 2006. – 318 с.

7. Трубачева С. І. Роль шкільного підручника у формуванні загальнонавчальних компетентностей учнів / Трубачева С. І. // Проблеми сучасного підручника : [зб. наук. праць] / редкол. – К. : Пед. думка, 2009. – Вип. 9. – С. 50–57.

8. Шамелашвілі Р. М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання / Р. М. Шамелашвілі // Проблеми сучасного підручника : [зб. наук. праць] / Редкол. – К. : Педагогічна думка, 2008. – Вип. 8. – С. 8–20.

9. Щекатунова Г. Д. Модель підручника школи майбутнього: суспільні та дидактичні вимоги, характеристики / Щекатунова Г. Д. // Проблеми сучасного підручника : [зб. наук. праць] / редкол. – К. : Пед. думка, 2009. – Вип. 9. – С. 41–49.

References

1. Bibik N. M. Vrachuvannya piznavalnykh interesiv uchniv u pidruchnikotvorenni / N. M. Bibik // Pidruchnik XXI stolittya. – 2003. – № 1–4. – S. 48–52.

2. Zhosan O. E. Teoriya i praktika pidruchnikotvorennya: istoriya i suchasny stan / Zhosan O. E. // Visnyk pisyadiplomnoyi osvsti (UMO APN Ukrayini), 2009. – Vypusk 12. – S. 29–38.

3. Kakim byt uchebniku: didakticheskie printsipy postroeniya : [v 2 ch.] / Pod red. I. Ya. Lerner i N. M. Shakhmaeva. – M. : Prosveshchenie, 1992. – 432 s.

4. Kontseptsya profilnoho navchannya v starshiy shkoli, zatverdzhena nakazom MON Ukraini № 854 vsd 11.09.2009 r. «Pro zatverdzhennya novoyi redaktsiyi Kontseptsiyi profilnoho navchannya u starshiy shkoli».

5. Korneev V. P. Konstruyuvannya pidruchnykiv dlya profilnoyi shkoly / V. P. Korneev // Problemy suchasnoho pidruchnyka. – 2009. – Vip. 9. – S. 237–241.

6. Monakhov V. M. Vvedenie v teoriyu pedagogicheskikh tehnolohiy: monografiya / V. M. Monahov // Mezhvuz. tsentr distants. obrazovaniya MGOPU im. M. A. Sholokhova, Volgogr. gos. ped. un-t. – Volgograd: Peremena, 2006. – 318 s.

7. Trubacheva S. I. Rol shkilnohopidruchnykh u formuvanni zahalnonavchalnykh kompetentnostey uchniv / Trubacheva S. I. // Problemy suchasnoho pidruchnykh : [zb. nauk. prats] / redkol. – K. : Ped. dumka, 2009. – Vip. 9. – S. 50–57.

8. Shamelashvili R. M. Pidruchnyk dlya zahalnoosvitlnoyi shkoly yak fenomen navchalno-metodychnoho kompleksu ta deyakyi pytannya yoho ekspertnoho otsynuyvannya / R. M. Shamelashvili // Problemy suchasnoho pidruchnykh : [zb. nauk. prats] / Redkol. – K. : Pedagogichna dumka, 2008. – Vip. 8. – S. 8–20.

10. Shchekhatunova H. D. Model pidruchnykh shkoly maybutnoho: suspilni ta dydaktychni vymohy, kharakterystyky / Shchekhatunova H. D. // Problemy suchasnoho pidruchnykh : [zb. nauk. prats] / redkol. – K. : Ped. dumka, 2009. – Vip. 9. – S. 41–49.

Дорожук В. И.

ТРЕБОВАНИЯ К УЧЕБНИКАМ ДЛЯ ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЫ. ПРОФИОРИЕНТАЦИОННАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ.

В статье доказывается необходимость создания учебников для профильной школы с учетом необходимости реализации содержания школьного образования на профильном уровне. В современном школьном учебнике все должно быть ориентировано на решение определенных учебно – воспитательных задач, одной из которых является профессиональная ориентация учащихся. Достичь такого эффекта можно благодаря формированию учебно – методических комплектов, которые будут состоять из печатного издания и библиотеки учебных материалов по профильным предметам на электронных носителях (библиотеки электронных наглядностей, виртуальные лаборатории и т.д.). Наряду с материалами, реализующими содержание профильного предмета необходимо предусмотреть интеграцию в содержание учебника профориентационного блока.

***Ключевые слова:** профильная школа, учебно-методическая литература, учебник, учебная книга, профессиональная ориентация, профессиональная информация, профессиональная диагностика.*

Dorotyuk V. I.

THE REQUIREMENTS FOR THE TEXTBOOKS FOR PROFESSION-ORIENTED SCHOOL. CAREER-ORIENTED COMPONENT.

The paper proves the need for creating the textbooks for the profession-oriented school, taking into account the need to implement the content of school education in the profile level. In the modern school textbook everything should be focused on a particular type of – school problems, one of which is the professional orientation of students. You can achieve this effect by forming educational – teaching kits, which will consist of the book and the library of training materials for core subjects in electronic media (electronic visual aids libraries, virtual laboratories, etc.). Along

with the materials that implement the content of the profile object is necessary to provide the integration of vocational guidance in the content of the textbook unit.

The block of professional information give students the opportunity to get acquainted with the professions associated with the profile subject, to the requirements that these professions are presenting to the person.

The turning of professional diagnostics (available for self-study questionnaires, tests) will allow for the student to check their properties and professionally important qualities.

Because of that, students can show their individual tendencies, physiological capabilities, to compare them with the requirements of the profession to which they have an interest and aptitude, which will help them make the right decision about their suitability for professional work in the chosen field of labor.

Keywords: *specialized schools, teaching literature, textbook, vocational guidance, information, professional diagnosis.*

УДК 372.853

ПІДРУЧНИК З ФІЗИКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Т. М. Засєкіна,
*кандидат пед. наук, заступник директора,
Інститут педагогіки НАПН України*

У статті розглядаються функції підручника з фізики у формуванні предметної (фізичної) компетентності учнів основної школи в системі «державний стандарт – навчальна програма – компетентнісно орієнтована методика навчання». Пропонується алгоритм визначення структури предметної компетентності учнів основної школи з фізики, яка є ключовим чинником методичного апарату підручника, його функцій.

Алгоритм визначення структури предметної компетентності учнів основної школи з фізики полягає в тому, що на засадах методологічного і системного підходів структурується система наукового знання курсу фізики основної школи. Ця система є матрицею, що формує структуру предметної компетенції, яка в свою чергу формує структуру предметної компетентності учня.

З позиції компетентнісного підходу, в якості вимог виступають компетенції, а в якості досягнутих учнями результатів – рівні сформованості компетентностей. При цьому підручник, як цілісно організована система взаємопов'язаних наукових знань і компетенцій є провідником у ланці «зміст